

bubatla trampası mahiyetinde olup câiz görülmüştür (hükmü ve istisnası için ayrıca bk. ARÂYÂ; CEHÂLET; CÜZÂF; FAİZ; MÜZÂBENE).

3. Tarlanın, üzerinde yetişecek ekinin belli bir oranı karşılığında ortaklığa veya kiraya verilmesi. Bir yönüyle şirket, bir yönüyle icâre / kira akdi görünümündeki bu işleme ayrıca "müzâraa, muhâbere" ve Irak'ta "karâh" da denir (Ali Haydar, III, 758). Ancak bazı hadislerde (Buhârî, "Müsâkât", 17; Müslim, "Büyü", 81-85; Ebû Dâvûd, "Büyü", 33; Tirmizî, "Büyü", 55, 72; Nesâî, "Eymân ve'n-nüzûr", 45, "Büyü", 28, 39, 74), Hz. Peygamber'in yasakladığı işlemler arasında muhâkale ile muhâberenin ayrı kalemler halinde beraber zikredilmesi ikisinin aynı şey olduğu hususunda şüphe uyandırmaktadır. Başka hadislerde ise (Müslim, "Büyü", 113; İbn Mâce, "Rühûn", 10; Ebû Dâvûd, "Büyü", 31; Nesâî, "Eymân ve'n-nüzûr", 45) muhâkale veya hakl ziraat ortaklığı gibi görülmektedir.

4. Tarlanın belli miktarda kuru ekin karşılığında kiralanması (*el-Muvaţta'*, "Büyü", 13; Müslim, "Büyü", 59, 113-114; İbn Mâce, "Rühûn", 12; Nesâî, "Eymân ve'n-nüzûr", 45; Şâfiî, III, 54-55). Bu tarif Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilmiştir. Çiftçiler arasında "mücârebe" ve "muhârese" de denen işlem bir çeşit icâre / kira akdidir. Burada yasağın sadece aynı tarlanın ürünü ve sırf ekin cinsinden olan şeylerle mi sınırlı tutulacağı hususları tartışmalıdır.

5. Tarlanın, muayyen kısmında yetişecek ürün karşılığında kiralanması. Dönemin uygulamalarına bakıldığında mal sahiplerinin, kira gelirini garantiye almak veya miktarını yüksek tutmak amacıyla tarlalarını su kaynaklarına daha yakın yahut verimi yüksek kısımlarında bitecek mahsul karşılığında icara verdikleri, bunun da özellikle hasadın düşük kaldığı mevsimlerde kiracı aleyhine sonuçlanarak çekişmelere yol açtığı görülmektedir (bunu doğrulayan hadisler için bk. Müslim, "Büyü", 114, 117; İbn Mâce, "Rühûn", 10). Ayrıca ücretin ilk şartı tarafları anlaşmazlığa sürüklemeyecek ölçüde açık ve bilidir olmasıdır. Burada ise kira bedeli kiracının üretiminden bir hisse şeklinde belirlendiğinden kısmî bilinmezlik söz konusudur (son üç işleme ilgili hükümler için bk. İCÂRE; MÜZÂRAA). Nikolaus Rhodokanakis, Güney Arabistan'daki bir Sebe yazıtıyla ilgili incelemesinde muhâkaledeki Eskiçağ'lardan beri kullanıldığını göstermiştir (Haque, s. 15).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hkl" md.; *el-Muvaţta'*, "Büyü", 13; Buhârî, "Büyü", 82, 93, "Müsâkât", 17, "Harş ve'l-müzâra'a", 18; Müslim, "Büyü", 59, 73, 76, 81-85, 103-105, 113-114, 117, 122, "Müsâkât", 80-81; İbn Mâce, "Ticârât", 48, 54, "Rühûn", 7-10, 12; Ebû Dâvûd, "Büyü", 12, 18-19, 22, 31, 33; Tirmizî, "Büyü", 14, 15, 23, 55, 63, 72; Nesâî, "Eymân ve'n-nüzûr", 45-46, "Büyü", 28, 33, 39, 42-44, 74; Şâfiî, *el-Üm*, III, 54-56; Sahnûn, *el-Müdevvene*, IV, 543-545; İbn Hazm, *el-Muĥallâ*, VIII, 212, 223, 466; İbn Abdülber, *et-Temhid* (nşr. Muhammed Tâib es-Saîdî v.dğr.), Mağrib 1982-92, II, 313-314, 318-321; III, 32-47; VI, 441-443; XIII, 307; Se-rahsî, *el-Mebsût*, XII, 193; XXIII, 15; Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr*, Tunus 1333, I, 209; Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 194; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 309; a.m.f., *Şerhu Müslim*, I, 143; X, 183-188, 192; Ebû'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir* (İbn Kudâme, *el-Muĥni* içinde), IV, 151; İbnü'l-Murtazâ, *el-Baĥrû'z-zehĥâr*, San'a 1409/1988, III, 295; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Muĥni'* (nşr. M. Züheyr eş-Şavîş), Beyrut 1399-1402/1979-82, IV, 139-140; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râciĥ mine'l-hilâf* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Kahire 1376/1956, V, 28-29; İbn Nüceym, *el-Baĥrû'r-râĥ*, VI, 82-83; Şirbînî, *Muĥni'l-muĥtâc*, II, 93; Fettenî, *Mecma'u biĥâri'l-envâr*, Medine 1415/1994, I, 530; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muĥtâc*, Beyrut 1404/1984, IV, 156-157; Buhûti, *Keşşâfü'l-kinâf*, III, 258; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, III, 758; Ziaul Haque, *Landlord and Peasant in Early Islam*, Delhi 1985, s. 14-19; M. Emin ed-Darîr, *el-Ġarar ve eşeruh fi'l-ukûd fi'l-fikĥi'l-İslâmî: Dirâse muĥârene*, Beyrut 1410/1990, s. 229-246, 358-385, 468-472; Ali Bardakoĝlu, "İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta «Beklenmeyen Hal» Nazariyesi", *EĠ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Kayseri 1985, s. 78-83; "Bey'ul-muhâkale", *Mv.F*, IX, 138.

CENGİZ KALLEK

MUHÂKEME

(bk. KAZÂ; MAHKEME; MÜRÂFAA).

MUHÂKEMETÜ'L-LUGATEYN

(محكمة اللغتين)

Ali Şîr Nevâî'nin
(ö. 906/1501)

Farsça ile Türkçe'yi bazı yönlerden karşılaştırdığı eseri.

Müellif, Türkçe'yi dönemin hâkim kültür ve edebiyat dili Farsça ile karşılaştırıp edebî sanatlar, kelime hazinesi, gramer ve fonetik bakımından Farsça'dan üstün olduğunu örneklerle ortaya koyan eseri ölümünden bir yıl önce (Cemâziyelevvel 905 / Aralık 1499) kaleme almıştır. Nevâî edebiyat hayatına on beş yaşında Farsça şiirler yazarak başladığını, döneminde Fars edebiyatını kendisinden daha iyi bi-

len bir kimsenin bulunmadığını ileri sürüp görüşlerinin sağlam bir temele dayandığını vurgulamak istemiş, böylece çalışmasına yöneltilebilecek eleştirilere önceden cevap vermeyi amaçlamıştır.

Ali Şîr Nevâî, *Muhâkemetü'l-lugateyn*'i yazarken belli bir düzen içinde hareket etmemiş, kitabı bölümlere ayırmadan görüşlerini serbest bir şekilde anlatmıştır. Esere, insanın konuşma ve dil yeteneği sayesinde diğer varlıklardan üstün bir konumda bulunduğunu söyleyerek başlayan müellife göre Arapça, Allah Kur'an'ı bu dille indirdiği, Hz. Peygamber hadislerini, büyük veliler de pek çok hakikatleri bu dille söyledikleri için en şerefli dildir. Arapça'nın dışındaki üç önemli dilin (Türkçe, Farsça, Hintçe) kökeni Hz. Nûh'un üç oğluna, Yâfes'e (Türkçe), Sâm'a (Farsça) ve Hâm'a (Hintçe) dayanır. Hâm'ın başkasına saygısızlık etmesi yüzünden Hintçe'nin fesahat ve belâgattan mahrum kaldığını ileri süren Nevâî, Farsça ile Türkçe'yi karşılaştırmaya başlamadan önce birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olan Türkler ve Farslar'ın ırkî özelliklerine temas etmiştir. Ona göre Türkler Farslar'dan daha pratik daha yüksek kavrayışlı, daha saf ve temiz kalplidir. Farslar ise ilim, mârifet ve tefekkürde Türkler'den daha derin görünür. Buna karşılık dillerindeki mükemmellik bakımından Türkler Farslar'ı geçmiştir. Nevâî, daha sonra 100 Türkçe fiil zikrederek bu dilde aynı kavramı ifade eden birden çok fiil bulunduğunu söyler. Eserde bu tür fiiller örnek beyitlerle kaydedilmiş, bunların Fars dilinde karşılığının olmadığına, bir Fars'ın bu ayrıntıyı verebilmek için Arapça'nın yardımına başvurmak zorunda kalacağına dikkat çekilmiştir. Türkçe'nin cinsler ve ses yönünden, özellikle ünlüler sistemi bakımından da Farsça'dan üstün olduğu anlatılmış, Türkçe'de yapım ekleriyle yeni kelimeler türetilip kelime hazinesini zenginleştirme imkânının bulunduğu, Farsça'da ise böyle bir özelliğin olmadığı vurgulanmıştır. Nevâî ayrıca Türkçe'de ak-rabalık, kuş, yer, av hayvanları, biniş takımları, giysiler, yiyecek içecek vb. adlar için kullanılan kelimelerin zengin çeşitliliğini örneklerle ortaya koymuştur.

Kitabın sonlarında, yaklaşık kırk yıldır Farsça veya Türkçe şiir yazarların şiirlerini düzeltmesi için kendisine getirdiklerini söyleyen ve her iki dilde otorite sayıldığını belirten Ali Şîr Nevâî, eserlerine ve Hüseyin Baykara ile münasebetlerine dair önemli bilgiler verdiği bu bölümde devletlerin yükselişle dil ve edebiyatın ge-

MUHÂKEMETÜ'L-LUGATEYN

lişmesi arasındaki paralelliğe temas etmiş, Arap ve Fars hükümdarlarından sonra Hülâgû ile (Hülegü) siyasî hâkimiyetin Türkler'e geçmesine rağmen Timurular devrine kadar Türkçe'de önemli edebî ürünler verilmediğine dikkat çekmiştir.

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü lugâti't-Türk*'ünden sonra Türk dili üzerine yazılmış önemli bir eser olan *Muhâkemetü'l-lugateyn*'in ikisi yurt içinde (TSMK, Revan Köşkü, nr. 808, vr. 774^b-781^b; Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4056, vr. 774^b-784^a), ikisi yurt dışında (Paris Bibliothèque Nationale, Supplement, Turc., nr. 316-317, vr. 278^a-286^a; Budapeşte Magyar Tudomány Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény, Tör. Qu., nr. 75) olmak üzere dört nüshası bilinmektedir. Eser hakkında ilk çalışmayı Etienne Marc Quatremère yapmış (*Chrestomathies Orientales, Extraits d'Ali-Schîr*, Paris 1841, s. 1-39), ardından metniyle birlikte Fransızca çevirisini yayımlamıştır (*Chrestomathie en turk orientale*, Paris 1845). *Muhâkemetü'l-lugateyn*, Osmanlı sahasında ilk defa Nilüfer dergisinde özet halinde tefrika edilmiş (sy. 37-40, Bursa 1307), daha sonra iki defa Türkiye Türkçesi'ne çevrilerek metniyle birlikte yayımlanmıştır (İbn Mevlânâ Veled [Veled Çelebi], İstanbul 1315; Necip Âsım'ın, François-Alphonse Belin'in Ali Şîr Nevâî'nin hayatıyla ilgili makalesinin tercümesiyle birlikte; İ. Refet Işıtan, Ankara 1941). Ağâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî* başlığıyla yayımladığı dört ciltlik külliyyatın son cildinde *Muhâkemetü'l-lugateyn*'in metnini de Latin harfleriyle neşretmiştir (Ankara 1968, s. 189-217). Eserle ilgili son çalışmayı gerçekleştiren F. Sema Barutçu Özönder metin, edisyon kritik, tercüme ve bir yazmanın tıpkıbasımını yayımlamış (Ankara 1996), ayrıca iki dilin muhakemesine esas alınan dil malzemesi üzerinde ayrıntılı biçimde durmuştur (bk. bibl).

Orta Asya Türkleri'nin muhtelif çalışmalarına konu olan *Muhâkemetü'l-lugateyn*, Türkmenistan'da Abdülhakim Kulmuhammedov (Aşgabat 1925), Özbekistan'da Aybek- Parsa Şamsiyev (Taşkent 1948, III, 171-219, *Mecâlisü'n-nefâis*'le birlikte), E. A. Osmanov (Taşkent 1948), U. Sanakulov (Taşkent 1971), Suyima Ganiyeva (*Alişer Navoi: Mukammal Asarlar Toplamı* içinde, Taşkent 2000, XVI, 5-40); Afganistan'da Muhammed Yâkub Vâhidî (Kâbil 1363 hş.); Doğu Türkistan'da Hemit Tömür – Abdurup Polat (*Muhâkemetü'l-lugateyn: İkki Til Münâzarası*, 1988

[Milletler Neşriyatı]) tarafından neşredilmiştir.

Muhâkemetü'l-lugateyn'i Arminius Vámbéry, Budapeşte yazmasına dayanarak Macarca'ya ("Muhakemet-ül-lugatejn Mir 'Ali-Sîr [Nevâji] csagataj-törökjéböl", *Nyelvtudmány Közlemények*, I [Pesten 1862], s. 112-130), Turhan Genceî Farsça'ya (*Muhâkemetü'l-lugateyn*, Tahran 1327 hş.), Robert Devereux önce iki makale halinde ("Muḥākamat al-lughatain", *MW*, LIV/4 [October 1964], s. 270-287; LVI [January 1965], s. 28-45), ardından kitap olarak (*Muhākamat al-Lughatain*, Leiden 1966, Çağatay Türkçesi metniyle birlikte), İngilizce'ye ve A. Malexovoy Rusça'ya (*Vozlyublenniy serdets, Sujdenie o doux yazıkax*, X, Taşkent 1970, s. 107-139) çevirmişler.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Şîr Nevâî, *İki Dilin Muhakemesi* (haz. F. Sema Barutçu Özönder), Ankara 1996; Köprülü, *Araştırmalar*, s. 257-266; Suzan Tokatlı, "Türkçe ile Farsça'yı Mukayese Eden İki Eser", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001)*, *Bildiriler* (haz. Mustafa Argunşah v.dğr.), Kayseri 2001, II, 703-706; Cevat Heyet, *İki Dilin (Türkçe-Farsça) Karşılaştırması (Mukayesetü'l-lugateyn)*, (çeviren Mürsel Öztürk), Ankara 2003; A. Vámbéry, "Muhakemet-ül-lugatejn. Mir 'Ali-Sîr (Nevâji) csagataj-törökjéböl", *Ny.K*, I (1862), s. 112-130; A. K. Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şîr Nevâî" (çeviren Rasime Uygun), *TDAY Belleten*, II (1954), s. 59-96; *TDI.*, Ali Şîr Nevâî özel sayısı, XV/173 (1966), s. 285-316; İristay Kuçkartayev, "Ali Şîr Nevâî'nin Dil Dünyası", a.e. (aktaran Ertan Çevik), sy. 522 (1995), s. 667-673; Abdurup Polat, "Ali Şîr Nevâyî ve Meşhur Eseri 'Muhakemetü'l-lugateyn' Hakkında" (aktaran Fatma Özkan), *TK*, XXXIV/396 (1996), s. 206-212; İbrahim Yoldaşev, "Ali-Şîr Nevâyî'nin 'Muhakemetü'l-lugateyn' isimli Eseri Hakkında", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, Ali Şîr Nevâyî özel sayısı, sy. 13, Ankara 1997, s. 21-23.

A. AZMİ BİLGİN

MUHAKKAK

(محقق)

Sülüs kalemli kalınlığında, harf çanakları düzlemsü ve geniş, altı çeşit yazıdan (aklâm-ı sitte) biri
(bk. AKLÂM-I SİTTE).

MUHAKKİK el-HİLLÎ

(bk. HİLLÎ, Muhakkık).

MUHAKKİK-I SÂNÎ

(bk. KEREKÎ, Muhakkık-ı Sâni).

MUHAKKİK-I TİRMİZÎ

(bk. SEYYİD BURHÂNEDDİN).

MUHAKKİME

(bk. HÂRİCİLER).

MUHAKKİME-i ÜLÂ

(المحكمة الأولى)

Hükümün sadece Allah'a ait olduğu sloganıyla Hz. Ali'ye karşı çıkan ilk Hâricîler'e verilen ad.

Sıffin Savaşı sırasında (37/657) Ali b. Ebû Tâlib, Muâviye cephesini yenilgiye uğratmak üzere iken Amr b. Âs'ın teklifiyle askerler mızraklarının ucuna mushaf sayfaları bağlayarak Ali ordusunu Allah'ın kitabının hakemliğine davet etti (Dîneverî, s. 189). Hz. Ali'nin, bunun bir hile olduğunu söyleyip taraftarlarını uyarması etkili olmadığı gibi kendisi de ölümle tehdit edildi. Askerlerinin arasında bulunan ve "kurrâ" diye anılan tutucu grubun halifeyi Kur'an'ın hakemliğini kabul etmeye zorlaması (Taberî, V, 48-51) ve diğer baskılar yüzünden savaşı durduran Hz. Ali, Muâviye ile antlaşma yapmaya ve hakem tayinine rıza göstermek mecburiyetinde kaldı (antlaşma metni için bk. Dîneverî, s. 194-195; Taberî, V, 53-54). Hz. Ali, Kûfe'deki Kindeiler'in reisi sayılan Eş'as b. Kays'ın zorlamasıyla Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi hakem ilân etti, Muâviye'nin hakemi ise Amr b. Âs'tı. Hakemlerin antlaşmayı imzalaması üzerine Eş'as b. Kays kimseye danışmadan antlaşma metnini askerler arasında okumaya başladı. Temim kabilesinden Urve b. Üdeyye, Allah'ın hüküm vermesi gereken hususlarda insanların karar almayacağını söyledi ve "lâ hükme illâ lîl-lâh" (hüküm ancak Allah'a aittir) diyerek yanındakilerle birlikte antlaşmaya karşı çıktı (Taberî, V, 55). Böylece "lâ hükme illâ lîl-lâh" ifadesini ilk defa slogan olarak kullanan ve daha sonra bu konuda onlara tâbi olan Hâricîler Muhakkime-i Ülâ (ilk tahkîmciler) diye anıldı.

Başlangıçta savaşın durdurulması ve hakemlere başvurulması konusunda ısrarlı olan bu grup daha sonra herhalde pişmanlık duymuş, haklı olarak girdiği mücadeleden galipken mağlûp duruma düşmüş ve haklılığından şüphe eder hale gelmişti. Bu sebeple kişilerin hüküm vermesi esasına dayanan antlaşmayı bozması yahut tövbe ederek tahkîmi reddet-